

Atalar-oğullar ədəbi modelinin Azərbaycan ədəbiyyatında dinamika və transformasiyası

Tahirə Məmməd

Filologiya elmləri doktoru, professor
AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu
E-mail: tahire.mammed@yahoo.com
Orcid id: 0000-0001-8825-5179

Annotasiya. Ədəbiyyatda obrazlararası əlaqələrdə iki davamlı və planetar model mövcuddur – aşiq-məşuq, atalar-oğullar.

Atalar-oğullar ədəbi modeli nəsillərarası münasibəti əks etdirir. Atalar yaşlı, oğullar isə gənc nəsli bildirir. Bu mənada atalar, eləcə də oğullar təkcə kişi mənsubiyyətini yox, həm də yaşlı və gənc qadın nəslini özündə ehtiva edir. Ədəbiyyatın mərhələləri və tipləri dəyişdikcə atalar-oğullar modelində də dəyişikliklər yaşanır, dinamika və transformasiya müşahidə olunur.

Qədim yunan, klassik Şərq, Qərb intibahı, XIX əsr rus ədəbiyyatı, folklor, fərqli ədəbi cərəyanlar atalar-oğullar diskursunda qarşılaşdırıldıqda fərqli davranış və münasibətlər müəyyən edilir. Qeyd olunan sıralanmanın əhatəsini xeyli genişləndirmək mümkündür. Biz burada problemə klassik Şərq və yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatı istiqamətində aydınlıq gətirməyə çalışmışıq.

Divan ədəbiyyatında yaşlı nəsil cəmiyyətdəki statusundan asılı olmayaraq yol göstərən, müdrik funksiyasında çıxış edir və gənc qəhrəmanın doğru yolu seçməsinə yardımçı olur. Yeni dövr ədəbiyyatının ilk mərhələsində – maarifçi realizmdə modelin strukturunda əsaslı dəyişiklik baş verir. Didaktik mahiyyət artıq köhnəlir, yaşlı nəsil həyatın gedişatını qavramağa çətinlik çəkir, onun mühafizəkar mövqeyi inkişafa maneə yaradır, gənc nəsil daha ayıq baxışlı və haqlıdır, qələbə onundur. Maarifçi realizmdən sonrakı ədəbi cərəyanlarda mütləqlik pozulur və hər iki tip strukturla qarşılaşırıq.

Açar sözlər: ədəbi model, divan ədəbiyyatı, nəsillərarası münasibət, atalar və oğullar, transformasiya

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 05.05.2026; qəbul edilib – 20.05.2026

The dynamics and transformation of the fathers–sons literary model in Azerbaijani literature

Tahira Mammad

Doctor of Philological Sciences, Professor
Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS
E-mail: tahire.mammed@yahoo.com
Orcid id: 0000-0001-8825-5179

Abstract. Two enduring and universal models of interpersonal relationships can be identified in literature: the lover–beloved model and the fathers–sons model.

The fathers–sons literary model reflects intergenerational relations. Within this framework, “fathers” represent the older generation, while “sons” signify the younger generation. In this sense, the terms encompass not only male identities but also older and younger female generations. As literary periods and genres evolve, the fathers–sons model also undergoes change, displaying both dynamism and transformation.

When examined across Ancient Greek literature, classical Eastern literature, the Western Renaissance, nineteenth-century Russian literature, folklore, and various literary movements, the fathers–sons discourse reveals diverse patterns of behavior and relationships. The scope of this comparative framework can be expanded considerably. In the present study, however, attention is focused on the issue within the context of classical Eastern literature and modern Azerbaijani literature.

In Divan literature, representatives of the older generation, regardless of their social status, function as wise mentors and guides, assisting young protagonists in choosing the correct path. A fundamental transformation in the structure of this model occurs during the first stage of modern literature – Enlightenment Realism. The didactic essence of the model becomes obsolete; the older generation struggles to comprehend the changing course of life, and its conservative stance hinders progress. In contrast, the younger generation is portrayed as more perceptive and justified, ultimately emerging victorious. In literary movements that followed Enlightenment Realism, this absolutism disappears, and both structural types of the model coexist.

Keywords: literary model, Divan literature, intergenerational relations, fathers and sons, transformation

Article history: received – 05.05.2026; accepted – 20.05.2026

Giriş / Introduction

Ədəbiyyatda atalar-oğullar probleminin əksindən bəhs edərkən ilk növbədə Turgenevin dünyaca məşhur olan “Atalar və oğullar” romanı yada düşür. Roman atalar-oğullar münasibəti üzərində qurulsa da, bu modelin bir həlqəsini, realist tipin bir strukturunu, mexanizmini təşkil edir, tamamını yox. “Atalar və oğullar” bu modelin son dərəcə ziddiyyətli, dərin fəlsəfi-psixoloji cizgilərini özündə əks etdirsə də, atalar-oğullar üçün ortaq model sayılmır və fərqli ədəbiyyatları xarakterizə edə bilmir. Ədəbiyyatımızdakı dinamika və transformasiya ilə prosesin gedişatına aydınlıq gətirilə bilər.

Əsas hissə / Main part

Divan ədəbiyyatında atalar və oğullar.

Klassik Şərq ədəbiyyatında atalar, adətən, müdrik yol göstərən, haqlı olandır, oğullar isə onları dinlədikdə doğru yolu tapırlar. Klassik ədəbiyyatda oğulların atalara qarşı gəlməsi ailənin üzərində olan lənət və əməlin cəzası ilə əlaqəlidir. Nizami Gəncəvinin “Xosrov və Şirin” əsərində Şiruyənin (oğulun) Xosrova (ataya) qarşı gəlib onu qətlə yetirməsi epizodunda olduğu kimi (Gəncəvi, 2004, s.332-335). Yeri gəlmişkən, onu da qeyd etmək lazımdır ki, “Xosrov və Şirin”in Azərbaycan dilinə tərcüməsində ölümü törədən Şiruyə olduğu göstərilir. Həmin hadisə ilə bağlı hissə belə adlandırılır: “Xosrovun öldürülməsi” və mətnə də qatilin adı göstərilir (Gəncəvi, 2004 s.332). Lakin bu bölümdən bir əvvəldə – “Şiruyənin xasiyyəti və Xosrovun işinin aqibəti”ndə Şiruyə Xosrovun dili ilə div adlandırılır (Gəncəvi, 2004, s.328). “Xosrovun öldürülməsi”ndə qatilin adı çəkilməsə də, o, “div sifətli” kimi təqdim olunur (Gəncəvi, 2004, s.332). Bu, qatilin Şiruyə olması ehtimalını artırsa da, tam əminlik yaratmır. Şübhəyə yer qalması deyə, əsərin farsca variantına müraciət etdik. Qətl əhvalatından bəhs edən fəslin adında qatilin Şiruyə olduğu açıq yazılır:

“گنخور” کسنت شیرویه خسرو را

Qətlin oğul tərəfində törədilməsini tarix və Firdovsinin “Şahnamə”si də sübut edir. Nizami mənbələrin verdiyi məlumatı başqa bir hadisə ilə əlaqələndirərək təqdim edir. Divan ədəbiyyatında çox nadir rastlaşdığımız qətl hadisəsinin oğlun əli ilə törəməsini verməklə Nizami Gəncəvi çox güman ki, Xosrovun Peyğəmbərə cavabına görə lənətlənməsini göstərmək istəmişdir. Bunu əsərin son hissələri də sübut edir. Bütün əsərlərinin müqəddiməsində Peyğəmbərin meracına yer ayıran Nizami burada meracı sona saxlayır. Əsərin qəhrəmanının qəbul etmədiyi Peyğəmbərin böyüklüyü,

meracı Xosrovun ölümündən sonra təqdim olunur. “Xosrov səltənətinin dağılması səbəbləri” (Gəncəvi, 2004, s.343-347) də bu qənaətimizə əsas verir. Nizami Gəncəvi Xosrovun yuxuda Məhəmməd Peyğəmbərin (s.s.) onu islama dəvətinə rədd cavabı verdiyini yazır. Daha sonra məqbərədən tapılan tilsimli yazıda Peyğəmbərin həqiqətən Allah elçisi və sonuncu peyğəmbər olması haqda verilən xəbər onu öz inanclarına qarşı şübhəyə salır. Şirin də Xosrovu Məhəmməd Peyğəmbərin dəvətini qəbul etməyə çağırır. Lakin o, babalarının yolundan dönməyəcəyini söyləyir:

*Şah dedi Şirinə, doğru deyirsən,
Onun təsirini hiss edirəm mən.
Ancaq xəlv edəndən Yaradan bizi,
Babalarım seçib bu dinimizi.
Nə sayaq əl çəkim baba dinindən?
Keçmiş padşahlardan utanıram mən.* (Gəncəvi, 2004, s.346)

Beləliklə də babalarının yolundan dönməyən Xosrov oğul əli ilə qətlə yetirilir.

Atalar-oğulların klassik ifadəsi baxımından Nizami Gəncəvinin yaradıcılığı, xüsusən də “Sirlər xəzinəsi”nin bir neçə hekayəti, “Xosrov və Şirin”, “Yeddi gözəl” maraqlı nümunələr təqdim edir. “Sirlər xəzinəsi”ndən “Kərpickəsən kişinin dastanı”, “Süleyman şah və əkinçi”, “Sultan Səncər və qarı” ataların müdrikliyi və gənclərin hələ təcrübəsizliyini qarşılaşdırıb dərs verir, eyni münasibət “Xosrov və Şirin”də davam edir. “Yeddi gözəl” isə ədalətsiz ata ilə kamilləşmə proesi keçən oğulun müqayisəsinə yol açır, lakin onları hər hansı müstəvidə üz-üzə gətirmir.

Nizami nəsilrəarası münasibətdə gəncin və ya qocanın cəmiyyətdəki sosial statusuna bir o qədər də önəm vermir. Bu, onun əsas tutduğu ədalət konsepsiyasına uyğun yerinə yetirilir. Yaşlı, yol göstərən hökmdar da ola bilir (Xosrovun atası Hörmüz, Şirinin bibisi Məhinbanu kimi) (Gəncəvi, 2004), sadə əməkçi insan da (“Süleyman və əkinçi”dəki əkinçi (Gəncəvi, 2008, s.122-125), “Kərpickəsən kişinin dastanı”ndakı kərpickəsən (Gəncəvi, 2008, s.136-138) və s.). Gənc ailədən və kənardan da seçilir. Beləliklə, model özlüyündə genişlənir və funksionallığını artırır. Genişlənmiş modeldə ifadə variantları da ortaya çıxır – ustad və şagird kimi. Ustad-şagird modeli atalar-oğulların törəməsidir.

Füzulinin “Leyli və Məcnun”u ilə “Rindü-zahid”ində nəsillərin qarşılaşdırılması müstəvisində müəllifin yaradıcılıq stixiyasını öyrənmək, düşüncələrinə, bağlı olduğu dünyagörüşü sisteminə aydınlıq gətirmək üçün mühüm nümunələrdir. Məcnunun atası, Leylinin anası ilə münasibətləri bu modelin klassik nümunələrindən sayıla bilər (Füzuli, II, 2005, s.9-229). Oxucu eşq, hissiyyat yaşantısında Məcnunun və Leylinin tərəfindədir. Ağıl müstəvisində isə ata və ananın cəmiyyət, əxlaqi normalar tələbinə uyğun davranışına haqq qazandırır. Mətn bu gərgin qarşılaşmanı bütün mürəkkəbliyi ilə əks etdirir; obrazlar öz həyatları bahasına başa gəlsə də, hissiyyatlarından daha çox, əxlaq normalarına əməl edir və ata-anaya qarşı gəlmirlər. Əsrlər keçsə, mühafizəkarlıq sayılsa da, cəmiyyət hələ də bu modeli müdafiə edir.

“Rindü-Zahid” əsərində Rind və Zahidin qarşılaşması (Füzuli, 2005, s.11-65) ilk baxışda bu modelin pozulması kimi dəyərləndirilə bilər və bu istiqamətdə suallarla da qarşılaşırıq. Lakin Rindü-Zahid qarşılaşması nəsilrəarası münasibətdən daha çox dünyaya, varlığa münasibətin qarşılaşmasıdır və təsəvvüfün mərhələlərindəki dinamikaya uyğundur. Eyni zamanda müəllif onların hər birinin haqlı olduğu tərəfi də göstərərək, vəhdət görüşünü müdafiə edir. “Zâhid, zâhir ilimlərinin; Rind de batin ilimlərinin savunucusudur. Zâhid “zâhir”dən, Rind “bâtın” nöqtə-i nazarından konuşurlar. Fuzûlî aklı və düşüncəsi ilə Zâhid’ə bağlıdır, gönlü və duyğusu ilə de Rind’in tərəfini tutar” (Karayazı, 2020, s.381). Ustad-şagird atalar-oğullar modelinin törəməsi olduğu halda, rind və zahid bu modeldən kənara çıxır, ona daxil deyil.

Maarifçi realizm və daha sonrakı ədəbi cərəyanlarda atalar-oğullar. XIX əsrdən, maarifçi realizmin inkişafından sonra atalar oğullar modelində ciddi transformasiya baş verdi. “Yeni

ədəbiyyatda divan ədəbiyyatı üçün xarakterik olmayan “atalar-oğullar” mübarizəsi başlayır. Əgər orta əsrlər ədəbiyyatında müdrik yaşlılar doğru yolun dəvətçiləri idilərsə, yeni ədəbiyyatda yaşlılar mühafizəkar, gənclər isə mütərəqqi görüşlü idi. Mütərəqqilər mühafizəkarlara qarşı mübarizə cəbhəsi açmışdılar. Ədəbi qəhrəmanların həyatın müxtəlif sahələrində apardığı mübarizəyə müəllif həm qəhrəmanlarının ideallarını dəstəkləməklə, həm də gətirdiyi yeni ədəbi-estetik normalarla klassik ədəbiyyatın ənənəvi prinsiplərinə qarşı durmaqla qoşulurdu” (Məmməd, 2010, s.41-42). Bu, ictimai şüurda və sosial mühitdə yaşanan ciddi dəyişikliklərlə bağlıdır. Yeni atalar-oğullar modelində haqlı olan, yenilik gətirən oğullardır. Cəmiyyətə yeni nizam vermək istəyən gənclər, əsasən, ənənəvi təhsildən kənarda ixtisaslaşıb gələnlərdir. Onlar öz cəmiyyət stereotiplərinə tənqidi yanaşır, sosial mühit, doğma ailə onların ideyalarına, həyata keçirmək istədiyi islahatlara hazır deyil. XIX əsrin bu cür mürəkkəb münasibətlər dövrü olması bir qədər fərqli mexanizmdə Turgenevin “Atalar və oğullar” romanının da qidalanmasına yol açmışdı. “19-cu əsrin ortalarındakı Rusiya ictimai həyatı içində yerli və kənardan gəlmə hər növdən ideyaların qaynamağa başladığı, lakin altı hələ yaxşı qızdırılmamış böyük qaba bənzəyirdi” (Məmmədli, 2020).

Maraqlıdır ki, aşiq-məşuq modeli erkən realizm mərhələsində transformasiyaya uğrasa da, atalar-oğullar maarifçi realizmə qədər öz stabilliyini qoruyub saxlamışdı. Nəsillərarası fərqli münasibətin ifadəsində maarifçi realizm istər nəsr, istərsə də dramaturgiyada ilk ciddi addım oldu.

Cəmiyyətdəki müxtəliflik, mürəkkəblik XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında ənənəvi istiqamətin, divan ədəbiyyatı təmsilçilərinin yaradıcılığında yenə də klassikaya bağlıdır. Məktəbdarlıq, təhsillə məşğul olan şairlərin əksəriyyətinin nəsihətnamə janrında mənzumələr yazmışdı. Divan ədəbiyyatının ənənəvi janrlarından olan nəsihətnamələrin iki əsas qəhrəmanı var: ata və oğul. Bu janrda atanın əsas funksiyası oğula cəhalətin nə olduğunu başa salmaq və ondan çıxmaq yollarını göstərməkdir. Cəmiyyətdə əxlaq normalarına, böyük-küç münasibətlərinə əməl etməyən, ürəyində Allah xofu olmayan, axirəti yaddan çıxaran, alimlərin yolunu tutmayan insan (oğul) cahil olaraq qalacaqdır. Abbasqulu ağa Bakıxanov, Mirzə Şəfi, Mir Möhsün Nəvvab, Seyid Əzim Şirvani kimi maarifpərvər şairlər oğula atanın diliylə öyüd-nəsihət verir və klassik didaktika ənənəsini davam etdirirdilər.

Əsas yeniliklər ədəbiyyatımıza nəsr və dramaturgiya ilə gəldi. Ədəbiyyatın klassik ənənədən fərqli bir istiqamətə daxil olmasında yeni janrlar, dünyagörüşü sistemi ilə bərabər, ədəbi modellərin – aşiq və məşuq, atalar və oğullar modellərinin funksiyasında ciddi transformasiya yaşandı. İlk maarifçi realist nəsr nümunəmiz olan İsmayıl bəy Qutqaşının “Rəşid bəy və Səadət xanım” əsərində yeni nəsil evlilikdə müstəqil seçim hüququnu müdafiə edərək yaşlı nəsllə qarşı gəlir (Qutqaşın, 2005). Bu sadə qarşıgəlmə münasibəti maarifçi realizmin inkişaf mərhələlərində daha da genişlənir və sosial əhatə dairəsini artırır, cəmiyyətin norma və stereotiplərinə qarşı çevrilir.

Mirzə Fətəli Axundzadənin komediyalarında da nəsillərarası münasibət, atalar-oğullar qarşılaşdırılması, əsasən, ailə qurmada seçim azadlığı mübarizəsində üzə çıxsada, sosial problemlərə doğru bəzi işarələrlə də rastlaşırıq. “Sərgüzəşti-Vəzir-xani-Lənkəran”, “Mürafə vəkillərinin hekayəti” əsərlərində gənclər etiraz və mübarizələri (xüsusən “Mürafə vəkillərinin hekayəti”ndə) ilə ailə böyüklərinə qarşı çıxaraq istədikləri ailəni qururlar. “Hekayəti-Müsyö Jordan həkimi-nəbatat və dərviş Məstəli şah cadukün-i məşhur” komediyasında isə ailə qurmada yaşlıların hər hansı basqısı və ya gənclərin etirazı yoxdur. Ancaq Şahbaz mühiti bəyənmir və “mərifət sahibi olmaq”, “qamışlıq”dan uzaqlaşmaq üçün böyükləri və daha çox da nişanlısını razı salmaq istəyir (Axundzadə, 2005, s.57). Etiraz edənlər qütbündə həm yaşlı, həm də gənc nəslin nümayəndələri olduğu üçün bu, ilk baxışda atalar-oğullar münasibəti kimi görünür. Lakin Şahbazın bəyənməyib uzaqlaşmaq istədiyi mühit yaşlı mühafizəkarların müdafiə etdiyi mühitdir. Kənardan gələn idarə və dünyagörüşü sistemi gəncləri başqa bir dünyaya, yaşayış tərzinə yönləndirir və bu da ataların qurduğu düzənin dağılması yolunda ilk addımların atılmasına yol açır. Şahbaz kənarda bir şeylər öyrənmək istəyir, bu bir arzudur və həmin arzunun gerçəkləşib gerçəkləşməməsi faciəvilik yaratmır. Lakin maarifçi realizmin

Axundzadədən sonrakı mərhələsində Şahbazın istəyini gerçəkləşdirib xaricdə “adam olub” gələnlər öz mühitinə yeni norma və qaydalar gətirmək, onu dəyişmək istəyirlər.

Oğulların islahat ideyalarını qəbul etməyən yaşlı nəsil və tərəfdaş davamçıları onların faciəsinə səbəb olur və islahatçı qəhrəmanlar da əsasən faciə janrının qəhrəmanı kimi çıxış edirlər. Nəcəf bəy Vəzirovun “Müsibəti-Fəxrəddin” (Vəzirov, 2005), Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin “Bəxtsiz cavan” (Haqverdiyev, 2005), Nəriman Nərimanovun “Nadanlıq” (Nərimanov, 1973) faciələrinin qəhrəmanları bu yenilikçi qəhrəmanlara gözəl nümunədir. Faciə janrında yazılmasa da, faciəviləyin aparıcı mövqe tutması ilə yadda qalan “Bahadur və Sona” (Nərimanov, 1973) romanında əsas konfliktin millətlərarası münasibət üzərində qurulmasına baxmayaraq, zidd fikirlərin daşıyıcıları fərqli nəslin təmsilçiləridirlər.

Tənqidi realizmdə bu model çox ziddiyyətli və iki tərəfdən heç biri nümunə kimi təqdim olunmur; haqlı olan tərəf belə müəyyən qüsurla daşıyıcısıdır. Realizmin bu mərhələsinin əsas konfliktini atalar və oğullar deyil.

Romantizm üçün də atalar-oğullar mübarizəsi xarakterik cəhət sayılır. Burada nəsillərarası münasibətdən çox, baxışlararası münasibət ziddiyyət yaradır.

Sosialist realizmində, xüsusən də sovet quruculuğu illərində nəsillərarası münasibətin, ziddiyyətin mətnində yeri bir daha və yeni formada aktivləşdi. Süleyman Sani Axundovun “Laçın yuvası” əsəri ideologiyanın təsiri ilə nəsillərin üz-üzə gəlməsi, konflikt tərəfləri kimi çıxış etməsi üzərində qurulub. Burada bolşevik və mülkədar həyat tərz, ideologiyası arasında mübarizə ata və oğlun – Əmiraslan və Cahangirin qarşılaşdırılması fonunda təqdim olunur (Axundov S.S., 2005, s.65-96).

Sosialist realizmində konfliktəradıcı amil kimi çıxış edən ideologiyanın qarşı-qarşıya qoyduğu tərəfləri təmsil edənlər, kolliziya qütbləri arasında atalar-oğullar üstünlük təşkil edir. Bu qarşıdurmada atalar-oğullar modeli həm birbaşa şəxslərlə təmsil olunur, həm də yeni və keçmiş ideologiya özü atalar-oğullar modelinin törəyici formalarından biri kimi meydana çıxır. İdeologiyanın ailədaxili münasibət şəklində nəsilləri üz-üzə qoyması daha əvvəl adını çəkdiyimiz “Laçın yuvası” və Səməd Vurğunun “Komsomol poeması”nda aydınlıqla özünü göstərir. Kolliziyanın genişlənmiş şəklində tərəflərsiz qarşıdurmada yaşlı və gənc nəslin üstünlük təşkil etməsi vəziyyətləri ilə isə, demək olar ki, sovet quruculuğuna həsr olunan bütün əsərlərdə rastlaşırıq.

60-cı illərdən ekzistensialist ruhlu gənclər artır və həyatlarını fərqli şəkildə dəyərləndirməyə, yaşamağa cəhd edirlər, öz istəkləri üçün yaşlı nəsillə üz-üzə gəlirlər; “Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi”ndə olduğu kimi.

Postmodernist ədəbiyyatda ciddi cəbhələşmə yoxdur, baxmayaraq ki, postmodernizm xilas ola bilmədiyi ənənəyə qarşı üsyankar mövqe tuturdu. Lakin ədəbiyyat ənənələrinə etiraz həyat səhnələrindəki qarşıdurma ilə ifadələnmirdi. Hazırkı ədəbiyyat üçün də bu modeldəki münasibətlər yumşalmış haldadır. Gerçək həyatda nəsillərarası ziddiyyətlər artsa da, bədii mətnə bu o qədər də əks olunmur. Bunun bir sıra ciddi sosial, psixoloji səbəbləri var ki, o da başqa tədqiqatın mövzudur.

Nəticə / Conclusion

Bədii ədəbiyyatın mühitlə, elmi yeniliklərlə, dünyagörüşü və stereotiplərin, tarixi hadisələrin, sosial münasibətlərin dəyişməsi ilə paralel şəkildə yaşadığı dəyişikliklər onun iki başlıca ədəbi modelində – aşıq-məşuq və atalar-oğulların məzmun və strukturunda özünü əks etdirir. Yaşanan dinamika stabil qalan cəhətlərlə bərabər transformasiyalar da baş verir. Transformasiyalar fərqli mərhələlərdə, ədəbi mühitlərdə, ədəbi cərəyanlarda özünəməxsusluq qazanır.

Ədəbiyyat / References

- Axundzadə M.F. (2005) Əsərləri, 3 cildə, I c. Bakı: Şərq-Qərb
- Axundov S.S. (2005) Seçilmiş əsərləri. Bakı: Şərq-Qərb
- Qutqaşınlı İ. (2005) Rəşid bəy və Səadət xanım. Bakı: Lider
- Karayazı N. (2020). Füzûlî'nin Rind ü Zâhid'i örneğinde tasavvufta vahdet düşüncesi. RumeliDE Journal of Language and Literature Studies 2020.21 (December)
- Gəncəvi Nizami (2004). Xosrov və Şirin. Bakı: Lider
- Gəncəvi Nizami (2008). Sirlər xəzinəsi. Bakı: Elm
- Haqverdiyev, Ə. (2005). Seçilmiş əsərləri. İki cildə. I cild. Bakı: Lider
- / گنجور / خسرو و شیرین. نظامی گنجوی. <https://ganjoor.net/nezami/5ganj/khosro-shirin/sh112>
- Füzuli M. (2005). Əsərləri. 6 cildə, II cild. Bakı: Şərq-Qərb
- Füzuli M. (2005). Əsərləri. 6 cildə, V cild. Bakı: Şərq-Qərb
- Məmməd T. (2010). XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı: Apostrof
- Məmmədli M. "Atalar və oğullar" haqqında. Ədəbiyyat.AZ
<https://edebiyyat.az> › 1284-. 31 iyul, 2020
- Nərimanov N. (1973). Seçilmiş əsərləri. Bakı: Elm
- Vəzirov N. (2005). Əsərləri. Bakı: Şərq-Qərb